

تحلیل نقادانه کتاب درسنامه مهارت‌های پژوهشی

دکترای علوم قرآن و حدیث | جواد آسه

| ۵۴۸ - ۵۲۷

۵۲۷

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

چکیده: درس «مهارت‌های پژوهشی» یکی از دروس سطح یک حوزه است. چند سالی است که معاونت پژوهش حوزه برای تدریس این درس، معاونت پژوهشی را در همه مدارس کشور راه‌اندازی کرده است و در این سال‌ها این درس، بدون متن آموزشی رسمی و مشخص در این مدارس تدریس شده است. پس از سال‌ها انتظار، معاونت پژوهش حوزه با همکاری مرکز تدوین متون و منابع درسی حوزه‌های علمیه، متن آموزشی این درس با عنوان «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» را تولید کرده است. این متن برای طلبه‌های مقطع دیپلم در ترم دوم پایه دوم و برای سیکلی‌ها در ترم اول پایه پنجم تدریس خواهد شد. در این مقاله این درسنامه بر اساس شاخص‌های محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی و روشی، تحلیل نقادانه شده است. برخی از نتایج این تحلیل عبارت‌اند از: ۱. استفاده از کلمه «مهارت‌ها» به شکل جمع در عنوان درسنامه صحیح نیست. ۲. درس‌های این درسنامه باید کارگاهی ارائه شود. ۳. درسنامه به ویرایش محتوایی، ادبی و فنی نیاز دارد. ۴. در انتخاب محتوای درسنامه به نیازها و رغبت‌های یادگیرندگان توجه لازم نشده است.

کلیدواژه‌ها: شاخص‌های نقد کتاب، مهارت پژوهشی، برنامه‌ریزی درسی.

A Critical Analysis of the Textbook *Darsnāmih-yi Mahārat-hā-yi Pajūhishī* (Research Skills Textbook)
Javad Aseh

Abstract: The course "Research Skills" (*Mahārat-hā-yi Pajūhishī*) is one of the Level 1 seminary courses. For several years, the Seminary's Research Department has established local research offices in all schools across the country to teach this subject. During this time, the course was taught without any official or standardized textbook. After years of anticipation, the Research Department, in collaboration with the Center for Compilation of Seminary Textbooks and Resources, has produced an instructional text entitled *Darsnāmih-yi Mahārat-hā-yi Pajūhishī* (Research Skills Textbook). This textbook is designated for seminary students at the diploma level in the second semester of the second year, and for those with lower secondary education in the first semester of the fifth year. In this article, the textbook is critically analyzed based on content, structural, formal, linguistic, and methodological criteria. Some of the findings of this analysis include: (1) the use of the plural form "skills" (*mahārat-hā*) in the textbook's title is incorrect; (2) the lessons should be delivered in a workshop format; (3) the textbook requires content, literary, and technical editing; and (4) the selection of content does not sufficiently consider the needs and interests of the learners.

Keywords: criteria for book evaluation, research skill, curriculum planning.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

«برنامه‌ریزی درسی» رشته‌ای است که در آن درباره طرح و نقشه یاددهی - یادگیری و اساسی‌ترین عناصر و کارها در این عرصه بحث می‌شود. عناصر اصلی برنامه درسی که در فرایند آموزش تأثیر دارند، هدف، محتوا، روش و ارزشیابی است؛ از این رو یاددهی - یادگیری هر دانشی باید مبتنی بر برنامه‌ریزی درسی باشد. پس از برنامه‌ریزی درسی، محصول آن یعنی هدف‌گذاری، تعیین محتوا، تجربیات یادگیری و اصول و روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی باید به صورت مواد آموزشی درآید. پس مواد آموزشی در هر دانشی باید بر اساس برنامه‌ریزی درسی فراهم شود. کتاب درسی، راهنمای تدریس و دفترچه تمرین، مواد آموزشی اصلی را تشکیل می‌دهند.^۱ آن قسمت از برنامه درسی که برای همه طلاب مفید و ضروری است و ناظر بر عناصر اصلی آن است، در کتاب درسی قرار می‌گیرد.^۲ بنابراین کتاب درسی، رسانه یادگیری است و نقش مهمی در یاددهی - یادگیری در مراکز آموزشی دارد؛ به همین دلیل نقد و بررسی آن از اهمیت بسزایی برخوردار است.

درس «مهارت‌های پژوهشی» یکی از دروس سطح یک حوزه است و باید برای طلبه‌های این سطح در ۳۲ ساعت تدریس شود.^۳ چند سالی است که معاونت پژوهش حوزه برای تدریس این درس، معاونت پژوهشی را در همه مدارس کشور راه‌اندازی کرده و تاکنون این درس بدون متن آموزشی رسمی و مشخص در این مدارس تدریس شده است. پس از سال‌ها انتظار، معاونت پژوهش حوزه با همکاری مرکز تدوین متون و منابع درسی حوزه‌های علمیه، متن آموزشی این درس با عنوان «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» را تولید کرده است. در این مقاله، این درسنامه بر اساس شاخص‌های محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی و روشی نقد و بررسی شده است.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که کدام یک از شاخص‌های کتاب درسی در «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» رعایت شده است؟ همچنین پرسش‌هایی فرعی به این ترتیب پاسخ داده می‌شوند: رعایت شاخص‌های محتوایی در تألیف درسنامه به چه میزان و چگونگی است؟ آیا در سازماندهی درسنامه به معیارهای ساختاری توجه شده است؟ به چه میزان و چگونگی؟ شاخص‌های شکلی در کتاب به چه ترتیب است؟ به شاخص‌های زبانی در ارائه محتوا به چه

۱. حسن ملکی؛ برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)؛ ص ۱۹۶.

۲. محمد آرمند و حسن ملکی؛ مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی؛ ص ۲۱، با اندکی تغییر.

۳. مصوبات، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های برنامه جدید آموزشی سطح یک حوزه‌های علمیه، ویرایش مرداد ۱۳۹۶، ص ۲۹۴.

میزان و چگونه توجه شده است؟ آیا روش ارائه محتوا در درسنامه مبتنی بر شاخص‌های روشی و متناسب با اهداف درسنامه است؟

گفتنی است بر اساس اطلاع نگارنده این درسنامه تاکنون نقد نشده است.

کتاب درسی را به سه روش «آرای پاسخ‌دهندگان»، «ارزیابی از طریق آزمایش» و «تحلیل کتاب درسی» می‌توان ارزیابی و نقد کرد. در این پژوهش از روش تحلیل کتاب درسی استفاده شده است. تحلیل کتاب درسی یعنی جمع‌آوری داده‌هایی درباره ویژگی‌های کتاب درسی مورد نقد و ارزیابی بر اساس قواعد واضح و دقیق. این قواعد واضح و دقیق، شاخص‌های نقد شامل محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی و روشی است.^۱

۱. معرفی کلی درسنامه مهارت‌های پژوهشی

«درسنامه مهارت‌های پژوهشی» و کتاب کار آن اثر مهدی محقق‌فر است. این کتاب را معاونت پژوهش حوزه‌های علمیه با همکاری مرکز تدوین متون و منابع درسی حوزه‌های علمیه تولید کرده است و انتشارات مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه آن را در ۲۳۲ صفحه و شمارگان ۵۰۰ نسخه در سال ۱۴۰۳ چاپ کرده است. پس از چاپ اول و در مدت کوتاهی بدون آنکه تدریس شود و بدون هیچ تغییر و ویرایشی، تجدید چاپ شده است. این درسنامه برای طلبه‌های مقطع دیپلمه در ترم دوم پایه دوم و برای طلبه‌های مقطع سیکل در ترم نخست پایه پنجم تدریس خواهد شد.

درسنامه چهار فصل دارد. فصل اول با عنوان «روش مطالعه برای پژوهش» در دو درس و با عناوین «مطالعه مؤثر چیست؟» و «چگونه می‌توانم مطالعه مؤثر داشته باشم؟» ارائه شده است. فصل دوم با عنوان «روش تحقیق» در شش درس و با عناوین «پژوهش چیست؟»، «چطور می‌توانم یک مسئله خوب برای تحقیق انتخاب کنم؟»، «چگونه پرونده علمی تشکیل دهیم؟»، «از پرونده علمی تا حل مسئله تحقیق»، «چگونه نتایج تحقیق را گزارش کنم؟» ارائه شده است. فصل سوم با عنوان «روش نگارش علمی» در شش درس و با عناوین «مقاله علمی چیست؟»، «بند چیست؟»، «فنون بندنویسی»، «مقاله کوتاه چیست؟»، «چگونه یک مقاله کوتاه بنویسم؟»، «چگونه یک مقاله علمی بنویسم؟» ارائه شده است. فصل چهارم با عنوان «فناوری اطلاعات در پژوهش»

۵۳۰

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۱. احمد رضی؛ «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»؛ ص ۲۲.

در دو درس و با عناوین «منابع دیجیتال چیست؟» و «چگونه می‌توانم از نرم‌افزارهای ابزاری در پژوهش کمک بگیرم؟» ارائه شده است.

۲. یافته‌های پژوهش

مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش بر اساس شاخص‌های پنج‌گانه محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی و روشی عبارت‌اند از:

۱-۲. شاخص محتوایی

بر اساس برنامه‌ریزی درسی، اهداف تعیین شده برای یاددهی - یادگیری هر دانشی با محتوای درسی آن دانش محقق می‌شود؛ از این رو انتخاب محتوای کتاب درسی نقش مهم و اساسی در آموزش و فراگیری هر دانشی دارد. انتخاب محتوای کتاب درسی دارای معیار است و باید رعایت شود. یکی از معیارهای انتخاب محتوا تناسب آن با نیازها و ویژگی‌های یادگیرندگان است.

۱-۱-۲. تناسب محتوا با نیازها و ویژگی‌های یادگیرندگان

معیار تناسب محتوا با نیازها و ویژگی‌های یادگیرندگان به دو معیار دیگر یعنی «تناسب محتوا با توانایی‌ها و استعدادها» و «تناسب محتوا با نیازها و رغبت‌ها» تقسیم می‌شود. مراد از معیار اول این است که محتوای کتاب درسی باید قابل یادگیری باشد.^۱ این معیار در انتخاب محتوای «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» رعایت نشده است. توضیح آنکه فصل اول به «روش مطالعه برای پژوهش» اختصاص داده شده است و در درس اول این فصل با مثال از کاربرد چهار روش مطالعه در پژوهش سخن گفته شده است؛^۲ اما این محتوا برای پژوهش‌آموزان مبتدی پایه دوم و پنجم قابلیت یادگیری ندارد؛ چون آنان قبل از درس اول از فصل اول با تعریف پژوهش، مسئله پژوهش، پرونده علمی تحقیق، گردآوری اطلاعات و پردازش اطلاعات آشنا نشده‌اند. دیگر آنکه بین مصداق یادگیری محتوا در دانش‌های مهارتی و غیرمهارتی تفاوت وجود دارد. یادگیری محتوا در دانش‌های مهارتی مانند پژوهش به آن است که یادگیرندگان بتوانند در به‌کار بستن عملی محتوا مهارت پیدا کنند، اما یادگیری محتوا در دانش‌های غیرمهارتی آن است که محتوا فهمیده شود. بر این اساس، محتوای ارائه شده در «درسنامه مهارت‌های پژوهشی»

۱. کورش فتحی و اجارگاه؛ اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی، ص ۱۸۴.

۲. مهدی محقق‌فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۲۵.

قابلیت یادگیری ندارد؛ چون یادگیرندگان در به‌کارگیری محتوا مهارت کسب نمی‌کنند. سبب کسب نشدن مهارت در به‌کارگیری محتوای «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» این است که محتوای این درسنامه به شیوه کارگاهی ارائه نشده است.

معیار دوم، «تناسب محتوا با نیازها و رغبت‌ها»ی یادگیرندگان است. مطابق با اصول روان‌شناسی هر یک از گروه‌های سنی علایق و تمایلاتی دارند. یک پیام وقتی مورد علاقه خواهد بود که با علایق فراگیرنده تناسب داشته باشد.^۱ محتوای «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» تناسبی با نیازها و رغبت‌های پژوهش‌آموزان مبتدی پایه دوم و پنجم ندارد؛ چون پژوهش‌آموزان مبتدی پایه دوم در آغاز تحصیل در حوزه‌اند و همه توان و وقت آنان صرف صرف‌آموزی و نحوآموزی می‌شود و با روش‌شناسی و ادبیات پژوهشی این دو دانش آشنا نیستند. پژوهش‌آموزان مبتدی پایه پنجم نیز گرچه علوم صرف، نحو و بلاغت را فراگرفته‌اند، همچنان با روش‌شناسی و ادبیات پژوهشی این علوم ناآشنا هستند؛ چون فراگیری این علوم در حوزه هدف نیست. طلبه‌های مقطع سیکل در پایه پنجم وارد فراگیری فقه و اصول می‌شوند، اما در این سطح آنان با روش‌شناسی و ادبیات پژوهشی این دو دانش آشنا نمی‌شوند. بنابراین چون پژوهش‌آموزان مبتدی پایه‌های دوم و پنجم تخصص لازم محتوایی و روشی در دانش‌های صرف، نحو، بلاغت، فقه و اصول ندارند، تدریس مهارت‌های پژوهشی با نیاز و رغبت آنان تناسب و همخوانی ندارد.

۲-۱-۲. استنادات و ارجاعات

در «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» از نظر استنادات و ارجاعات اشکال‌هایی به این ترتیب وجود دارد:

۱-۲-۱-۲. ذکر نشدن منابع

نویسنده در نوشتن درس اول از دو کتاب علی‌اکبر سیف با عنوان روش‌های یادگیری و مطالعه و روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزش) استفاده کرده است. وی در چند مورد، محتوایی را که از کتاب روش‌های یادگیری و مطالعه گرفته است، به این کتاب مستند نمی‌کند و ارجاع نداده است:

نمونه اول: محتوای صفحه ۱۹، پاراگراف اول برگرفته از صفحه ۱۵۱ کتاب روش‌های یادگیری و مطالعه ذیل عنوان «خلاصه» است.

۱. محمد آرمند و حسن ملکی؛ مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی؛ ص ۸۱.

نمونه دوم: صفحه ۲۳، پاراگراف ۴ از صفحه ۱۶۲ کتاب روش های یادگیری و مطالعه گرفته شده است.

نمونه سوم: صفحه ۲۴، پاراگراف ۱ و ۲ از صفحه ۱۸۰ و ۱۹۱ کتاب روش های یادگیری و مطالعه اخذ شده است.

۲-۲-۱-۲. جامع نبودن فهرست منابع

منابعی که در فهرست منابع «درسنامه مهارت های پژوهشی» آمده است، بخشی از منابعی است که در این کتاب به کار برده شده است؛ برای نمونه به تعدادی از منابع که در درسنامه استفاده شده، اما در فهرست منابع ذکر نشده است، اشاره می کنیم:

طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن؛ بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن؛ طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ رازی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن؛ کلینی، الکافی؛ معاونت پژوهش حوزه های علمیه، سند تعریف و مصادیق پژوهش؛ قراملکی، روش شناسی مطالعات دینی؛ مظفر، اصول فقه؛ منتظری مقدم، منطق؛ عمید، فرهنگ عمید؛ فرهنگ معین.

۵۳۳

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۳-۲-۱-۲. رعایت نکردن ترتیب حروف الفبایی در فهرست منابع

در فهرست منابع «درسنامه مهارت های پژوهشی» ترتیب حروف الفبایی رعایت نشده است؛ برای نمونه منبع «حری، عباس، آیین نگارش علمی، چاپ هفتم، تهران، نهاد کتابخانه های عمومی کشور و نشر چاپار، ۱۳۹۵ ش» بعد از منبع «روحانی رانکوهی، سید محمد تقی، شیوه ارائه مطالب علمی و فنی، چاپ سی و دوم، تهران، جلوه، ۱۳۹۲ ش» آورده شده است؛ در حالی که باید قبل از آن آورده می شد. همچنین منبع شماره ۱۱ و ۱۲ نیز باید به قبل از شماره ۳ منتقل شود.

۴-۲-۱-۲. رعایت نکردن امانت

مراد از رعایت نکردن امانت این است که در عبارتی که از کتابی نقل می شود، تصرف شود و کلمه ای به آن عبارت افزوده یا از آن حذف شود. یکی از موارد رعایت نکردن امانت در «درسنامه مهارت های پژوهشی» این است که نویسنده این درسنامه دو کلمه «مطالعه» و «یادآوری» را به عبارت «نظریه پردازش اطلاعات یکی از نظریه های روان شناسی یادگیری است که فرایند مطالعه، یادگیری، یادسپاری، یادآوری و فراموشی را توضیح می دهد»^۱ افزوده است؛ در حالی که

۱. مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت های پژوهشی؛ ص ۱۵.

با مراجعه به منبعی که این عبارت از آن نقل شده، مشخص می‌شود این دو کلمه در آن وجود ندارد.^۱

۵-۲-۱-۲. اشتباه در درج عناوین منابع

عنوان برخی از منابعی که در کتاب استفاده و در پاورقی درج شده است، نادرست است؛ برای نمونه:

الف) در پاورقی صفحه ۱۶ و ۲۶ عنوان کتاب علی‌اکبر سیف، روش‌های مطالعه و یادگیری درج شده است؛ درحالی‌که عنوان صحیح آن روش‌های یادگیری و مطالعه^۱ است و در پاورقی صفحه ۱۹ صحیح آن آورده شده است.

ب) در پاورقی صفحه ۱۴۲ و ۱۶۱ عنوان کتاب سلطانی به شکل اصول و روش نگارش علمی و اصول و فنون نگارش دانشگاهی ثبت شده است؛ درحالی‌که شکل صحیح آن اصول و روش نگارش دانشگاهی است. این منبع در شماره ۴ فهرست منابع درسنامه صحیح درج شده است.

ج) در پاورقی صفحه ۱۱۲ و ۱۱۳ عنوان کتاب روحانی رانکوهی، شیوه ارائه مطالب علمی فنی ثبت شده است؛ درحالی‌که عنوان صحیح آن شیوه ارائه مطالب علمی و فنی است. این منبع در شماره ۳ فهرست منابع درسنامه، صحیح درج شده است.

د) در پاورقی صفحه ۵۹ یعنی «ر.ک: قراملکی، اصول و فنون پژوهش، فنون تبدیل مشکل به مسئله، ص ۸۳»؛ عبارت «فنون تبدیل مشکل به مسئله» ادامه عنوان کتاب نیست و باید حذف شود.

۶-۲-۱-۲. اشتباه در درج شماره صفحه منابع

شماره صفحه برخی از منابع در پاورقی اشتباه درج شده است؛ به چند نمونه دقت کنید:

الف) در پاورقی صفحه ۴۲ شماره صفحه کتاب روش‌های یادگیری و مطالعه، به شکل «ص ۹» درج شده است.

ب) در پاورقی صفحه ۲۶ شماره صفحه کتاب روش‌های یادگیری و مطالعه عدد ۴۸۷ ثبت شده است؛ درحالی‌که صحیح آن عدد ۴۷ است.

۱. علی‌اکبر سیف؛ روانشناسی پرورشی نوین؛ ص ۱۹۴.

ج) در پاورقی صفحه ۲۶ شماره صفحه کتاب روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزش) عدد ۴۵ ثبت شده است که این شماره اشتباه است.

۷-۲-۱-۲. درج غلط معادل لاتین برخی از واژه‌ها و اصطلاحات

در تایپ معادل لاتینی برخی از واژه‌ها و اصطلاحات اشتباه شده است؛ از جمله:

الف) در پاورقی شماره ۴ صفحه ۱۸ معادل لاتینی کلمه «حروف کج» به اشتباه Italik درج شده است؛ درحالی‌که صحیح آن Italic است.

ب) در پاورقی صفحه ۱۷ معادل لاتینی اصطلاح «مطالعه اجمالی»، Close Reading ثبت شده است؛ درحالی‌که صحیح آن survey reading است.

۲-۲. شاخص ساختاری

شاخص‌های ساختاری درسنامه ذیل سه بخش جامعیت ساختاری، رعایت نظم منطقی و انسجام درونی بررسی می‌شود.

۱-۲-۲. جامعیت ساختار

این اثر از نظر جامعیت ساختاری دارای مقدمه مؤلف، مقدمه فصول، مقدمه درس‌ها، فهرست مطالب، پرسش و فهرست منابع است. مقدمه مؤلف، استانداردهای مقدمه کتاب درسی را ندارد؛ برای نمونه مؤلف درسنامه بدون بیان مقدمه، مطالبی را در نه شماره بیان کرده است. وی در این مقدمه به اهداف نگارش درسنامه اشاره نمی‌کند؛ همچنین مقدمه فصول و درس‌ها، کوتاه است و در آنها به اهداف فراگیری اشاره نشده است. فهرست مطالب کلی است و درسنامه، فهرست تفصیلی ندارد. پرسش پایان درس‌ها از بین حیطه‌های شناختی، عاطفی و روان حرکتی فقط در حیطه شناختی طرح شده است و نویسنده به فعل‌های «کدام است؟»، «چيست؟» و «شرح دهید» بسنده کرده است.

۲-۲-۲. نظم منطقی و انسجام درونی

نظم منطقی و انسجام درونی کتاب درسی نقش بسزایی در یاددهی - یادگیری محتوا دارد؛ به همین دلیل در ادامه نظم منطقی و انسجام درونی درسنامه را بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۱. ارتباط عنوان فصل‌ها با عنوان درسنامه

در عنوان کتاب از ترکیب «مهارت‌های پژوهشی» استفاده شده است و نویسندگان مصداق این مهارت‌ها را مهارت در روش مطالعه برای پژوهش، روش پژوهش، روش نگارش علمی و روش استفاده از فناوری اطلاعات در پژوهش دانسته است. وی این چهار مهارت را مهارت‌های آغازین لازم برای آمادگی پژوهشگری طلاب جوان دانسته است و هر یک از آن چهار مهارت را عنوان فصل قرار داده است. اکنون میزان تناسب هر یک از عناوین فصول را با عنوان کتاب یعنی «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» بررسی می‌کنیم.

نویسنده درسنامه، مصداق مهارت‌های پژوهشی را مهارت در روش مطالعه برای پژوهش، مهارت در روش پژوهش، مهارت در روش نگارش علمی و مهارت در روش استفاده از فناوری اطلاعات در پژوهش می‌داند^۱ و آنها را عناوین فصول کتاب قرار داده است. اما به نظر نگارنده این نوشتار، مهارت‌های پژوهشی یعنی مهارت در انتخاب، تحلیل و تبیین مسئله تحقیق؛ مهارت در گزینش، طراحی و تشریح روش‌های کار؛ مهارت در گردآوری اطلاعات و داده‌ها؛ مهارت در طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌ها و مهارت در تدوین گزارش تحقیق. همه این مهارت‌ها زیرمجموعه مهارت در روش تحقیق است.

همچنین نویسنده درسنامه، مهارت در روش مطالعه برای پژوهش، مهارت در روش نگارش علمی و مهارت در روش استفاده از فناوری اطلاعات در پژوهش را از مقدمات مهم پژوهشگری دانسته است.^۲ اما این دیدگاه وی دارای اشکال‌هایی است:

اول: مهارت در روش مطالعه برای پژوهش معنای روشنی ندارد. دوم: مهارت در روش مطالعه مختص پژوهش نیست و این مهارت را قبل از آغاز پژوهش می‌توان آموخت و در فرایند پژوهش از آن استفاده کرد؛ پس چیزی به نام مهارت در روش مطالعه برای پژوهش وجود ندارد. بر این اساس این مهارت نیز از مهارت‌های پژوهشی به شمار نمی‌آید. مهارت در روش استفاده از فناوری اطلاعات در پژوهش، مهارت به معنای فنی نیست، بلکه آشنایی با سلسله‌ای کاربردهای نرم‌افزاری است؛ از این رو اطلاق مهارت پژوهشی بر آن صحیح نیست. در نتیجه مهارت در روش مطالعه برای پژوهش، مهارت در روش نگارش علمی و مهارت در روش استفاده

۵۳۶

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۱. مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۹.

۲. همان.

از فناوری اطلاعات در پژوهش از مهارت‌های پژوهشی به شمار نمی‌آیند. با این توضیح، استفاده از کلمه «مهارت‌ها» به شکل جمع در عنوان کتاب درسنامه، صحیح نیست؛ چون غیر از فصل دوم با عنوان «روش تحقیق»، بین عناوین فصول یک، سه و چهار با عنوان کتاب درسنامه یعنی مهارت‌های پژوهشی تناسبی وجود ندارد.

۲-۲-۲-۲. ارتباط فصل‌ها با یکدیگر

در فصل اول کتاب درسنامه از روش مطالعه برای پژوهش در دو درس سخن گفته شده است. در قسمتی از درس اول، روش‌های مطالعه با هم مقایسه و کاربردهای آنها در پژوهش در یک نمایه بیان شده است. در این نمایه از اصطلاحات مسئله تحقیق، پیشینه تحقیق، پرونده علمی، پردازش اطلاعات، تحلیل اطلاعات و حل مسئله استفاده شده است؛ درحالی‌که پژوهش‌آموز مبتدی با این اصطلاحات در فصل دوم با عنوان روش تحقیق آشنا می‌شود. بر این اساس بین فصل اول و دوم ارتباط منطقی وجود ندارد. با این توضیح، عنوان فصل اول کتاب درسنامه باید به روش تحقیق تغییر یابد.

۵۳۷

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۳-۲-۲-۲. ارتباط موضوعات فصل با عنوان فصل

عنوان فصل اول «روش مطالعه برای پژوهش» است. در درس اول این فصل از «مطالعه مؤثر چیست؟» و در درس دوم آن از «چگونه می‌توانم مطالعه مؤثر داشته باشم؟» بحث شده است. با آنکه عنوان فصل درباره روش مطالعه برای پژوهش است، از بحث درباره روش مطالعه برای پژوهش فقط ذیل عنوان «مقایسه روش‌های مطالعه و کاربردهای آن در پژوهش» به بیان مقایسه روش‌های مطالعه و کاربردهای آنها در پژوهش در یک نمایه (جدول) بدون شرح و توضیح و تفصیلی بسنده شده است. دلیل آنکه نویسنده نتوانسته است در این دو درس از روش مطالعه برای پژوهش بحث مستوفایی ارائه دهد، این است که قبل از پرداختن به روش مطالعه برای پژوهش، از روش تحقیق سخن نگفته است. با آنکه در عنوان فصل اول و دو درس آن از اصطلاح «یادگیری» استفاده نشده است، در محتوای این دو درس فراوان از یادگیری سخن گفته شده است؛ تا آنجا که نویسنده آنچه درباره راهبردهای شناختی یادگیری بیان شده است^۱ را برای راهبردهای شناختی مطالعه آورده است.^۲

۱. علی اکبر سیف؛ روش‌های یادگیری و مطالعه؛ ص ۴۷.

۲. مهدی محقق‌فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۲۵.

عنوان فصل سوم «نگارش علمی» است و در درس‌های این فصل از این عناوین بحث شده است: درس اول: مقاله علمی چیست؟؛ درس دوم: بند چیست؟؛ درس سوم: فنون بندنویسی؛ درس چهارم: مقاله کوتاه چیست؟؛ درس پنجم: چگونه یک مقاله کوتاه بنویسیم؟؛ درس ششم: چگونه یک مقاله علمی بنویسیم؟

درحالی‌که ذیل عنوان نگارش علمی از مباحثی باید بحث شود که حکم مقدمات برای رسیدن به مرحله نوشتن مقاله و پایان نامه و رساله و پیشنهاد است، نه بحث از چیستی مقاله علمی و چیستی مقاله کوتاه و ...؛ از این رو بین عنوان فصل سوم و محتوای آن تناسبی دیده نمی‌شود.

۲-۲-۴. ارتباط محتوای زیرتیترها با تیترها

در مواردی از کتاب درسنامه بین محتوای زیرتیترها با تیترها ارتباطی دیده نمی‌شود؛ برای نمونه:

مورد اول: عنوان تیتتر «ضرورت تقویت مهارت‌های مطالعه» و فصل درباره «روش مطالعه برای پژوهش» است و انتظار می‌رود ذیل این تیتتر از ضرورت تقویت مهارت‌های مطالعه برای پژوهش سخن به میان بیاید؛ اما نویسنده کلمه یادگیری را در کنار مطالعه می‌آورد و می‌نویسد: «مهارت مطالعه و یادگیری یکی از مقدمات مهم پژوهشگری است»؛^۱ درحالی‌که کلمه یادگیری در تیتتر آورده نشده است.

مورد دوم: عنوان تیتتر «آشنایی با فرایند مطالعه» است؛ اما ذیل آن از نظریه پردازش اطلاعات سخن گفته شده است که یکی از نظریه‌های روان‌شناسی یادگیری است و ادعا می‌شود در نظریه پردازش اطلاعات از فرایند مطالعه بحث می‌شود.^۲ این سخن نویسنده، صحیح نیست و در این نظریه، فرایند مطالعه توضیح داده نمی‌شود و در منبعی که وی سخنش را به آن ارجاع می‌دهد و مستند می‌کند، کلمه «مطالعه» نیامده است.^۳ بنابراین آنچه نویسنده ذیل تیتتر «آشنایی با فرایند مطالعه» آورده است، درباره فرایند یادگیری است^۴ نه فرایند مطالعه.

مورد سوم: در درس نهم فصل سوم از تیتتر «ساختار مقاله کوتاه» استفاده شده است.^۵ مقاله کوتاه از لحاظ حجم بعد از پاراگراف قرار می‌گیرد و برای بسط مطلبی به کار می‌رود که توانایی

۱. همان، ص ۱۵.

۲. همان.

۳. علی‌اکبر سیف؛ روانشناسی پرورشی نوین (روانشناسی یادگیری و آموزش)؛ ص ۱۹۳.

۴. علی‌اکبر سیف؛ روش‌های یادگیری و مطالعه؛ ص ۲۳ به بعد. همو، روش‌های یادگیری و مطالعه؛ ص ۲۴.

۵. مهدی محقق‌فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۱۳۳.

گنجانده شدن در یک پاراگراف را ندارد.^۱ از توضیحی که درباره مقاله کوتاه بیان شد، این نتیجه به دست می‌آید که قبل از بحث درباره مقاله کوتاه و ساختار آن باید از پاراگراف و ساختمان آن و انواع جمله در آن بحث شود؛ اما در کتاب درسنامه قبل از تیتراژ «ساختار مقاله کوتاه»، از پاراگراف بحث نشده است؛ از این رو ارتباط میان تیتراژ و محتوای ذیل آن برقرار نشده و فراگیر به دلیل ناآشنایی با پاراگراف نمی‌تواند ساختار مقاله کوتاه را بیاموزد. نویسندگان چاره را در این دیده است که در درس دهم و یازدهم از «بند» بحث کند و در درس دوازدهم با عنوان «مقاله کوتاه چیست؟» و در درس سیزدهم با عنوان «چگونه یک مقاله کوتاه بنویسیم؟» دوباره به بحث مقاله کوتاه بازگردد.

۳-۲. شاخص شکلی

تناسب حجم کتاب، تناسب حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر، کیفیت طرح روی جلد، حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی از جمله مواردی است که در شاخص شکلی بررسی می‌شود.

۵۳۹

آینه پژوهش | ۲۱۲
سال ۳۶ | شماره ۲
خرداد و تیر ۱۴۰۴

حجم کتاب درسنامه با تعداد واحد آن تناسب دارد. فصل دوم با ۵۸ صفحه و فصل سوم با ۵۰ صفحه بیشترین حجم را در برابر فصل یکم و چهارم دارند. برای جلد درسنامه، متناسب با محتوای آن طراحی زیبایی انجام نشده است. این طرح برای همه کتاب‌هایی است که در مرکز تدوین متون و منابع درسی تولید می‌شود. اما طراحی زیبای جلد کتاب درسی و رنگ مناسب و متناسب با محتوای کتاب درسی بر جذابیت کتاب می‌افزاید و سبب جلب مخاطب برای مطالعه آن می‌شود.

استفاده از جدول‌ها و نمودارها تأثیر زیادی در یادگیری و تسهیل آن دارد.^۲ در کتاب درسنامه از جدول و نمودار استفاده شده است، اما درباره محتوای آنها توضیح داده نمی‌شود و بدون شماره‌بندی است. بهترین جای استفاده از آنها در پایان پاراگراف‌ها است؛ البته نویسندگان به جای استفاده از اصطلاح جدول و نمودار از اصطلاح نمایه استفاده کرده است و نگارنده این نوشتار وجه تسمیه آن را نمی‌داند.

۱. علی اصغر سلطانی؛ نگارش دانشگاهی مقاله‌نویسی؛ ص ۳۱.

۲. محمد آرمند و حسن ملکی؛ مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی؛ ص ۶۶-۶۷.

۴-۲. شاخص‌زبانی

کتابی درسی که یک نویسنده تحویل می‌دهد، باید زمانی به چاپ سپرده شود که ویرایش سه‌گانه محتوایی، ادبی و فنی بر روی آن انجام گرفته باشد.^۱ ویرایش، مرحله‌ای است که در آن اشکال‌های کتاب از جنبه‌های مختلف بررسی و برطرف می‌شود.^۲ درسنامه مورد بحث با وجود آنکه ویراستاری شده است، عبارت‌های آن به ویرایش محتوایی، ادبی و فنی نیاز دارد. به نمونه‌هایی از این عبارت‌ها اشاره می‌کنیم.

نمونه عبارت‌هایی که باید ویرایش محتوایی شوند

عبارت اول: «همه قواعدی که در فصل اول درباره بند بیان شد درباره «بندهای پشتیبان» کاربرد دارد».^۳

در این عبارت گفته شده از بند در فصل اول بحث شده است؛ درحالی‌که از «بند» در این کتاب در فصل سوم، درس دهم سخن گفته شده است. منشأ این اشتباه از آنجا ناشی شده است که نویسنده عبارت بالا را از کتاب دیگرش با عنوان اصول و فنون نگارش علمی نقل کرده است و وی در این کتاب از بند در فصل اول سخن گفته است.^۴

عبارت دوم: «روش مطالعه برای پژوهش».^۵

این عبارت، عنوان فصل اول درسنامه است و معنای روشنی ندارد. این عبارت را برای آنکه معنای روشنی پیدا کند، باید با استفاده از ویرایش محتوایی به «روش‌های مطالعه و کاربردهای آنها در فرایند پژوهش» تغییر داد.

عبارت سوم: «در این الگو روابط متقابل میان مطالعه، یادگیری، یادسپاری، یادآوری و فراموشی به روشنی نشان داده شده است».^۶

۵۴۰

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۱. نرگس حسن‌مرادی؛ تحلیل محتوای کتاب درسی؛ ص ۹۸.

۲. محمد آرمند و حسن ملکی؛ مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی؛ ص ۱۰۶.

۳. مهدی محقق‌فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۱۶۱.

۴. همو، اصول و فنون نگارش علمی؛ ص ۱۱.

۵. همو، درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۱۳.

۶. همان، ص ۱۶.

با استفاده از ویرایش محتوایی و مراجعه به منبعی که این عبارت به آن استناد داده شده است،^۱ مشخص می شود واژه های «مطالعه» و «فراموشی» در آن منبع وجود ندارد و این دو واژه افزوده نویسنده درسنامه است.

عبارت چهارم: «فنون اساسی روش دقیق خوانی، سازمان دادن، حاشیه نویسی و علامت گذاری و خلاصه کردن است».^۲

این عبارت از کتاب علی اکبر سیف با عنوان روش های یادگیری و مطالعه (ص ۱۴۰ و ۱۵۱) گرفته شده است، اما نویسنده به آن ارجاع نداده است. این عبارت در این کتاب چنین آمده است: «فنون اساسی روش دقیق خوانی عبارتند از: سازمان دادن، حاشیه نویسی و علامت گذاری و خلاصه کردن». همان طور که ملاحظه می شود، عبارتی که در کتاب درسنامه آمده، معنای روشنی ندارد. با استفاده از ویرایش محتوایی و مراجعه به کتاب روش های یادگیری و مطالعه، این عبارت یا باید به شکل «فنون اساسی روش دقیق خوانی عبارت اند از: سازمان دادن، حاشیه نویسی و علامت گذاری و خلاصه کردن» یا «فنون اساسی روش دقیق خوانی؛ سازمان دادن، حاشیه نویسی و علامت گذاری و خلاصه کردن است» تصحیح شود.

عبارت پنجم: «جمله پایان» جمله خاتمه دهنده بند، و آخرین جمله ای است که خواننده در آن فرصت درک مطلب دارد.^۳ نویسنده در این عبارت به جای «جمله نتیجه» از «جمله پایان» استفاده کرده است و دلیل آن را پرهیز از خلط «جمله نتیجه» با «نتیجه» در مقاله دانسته است.^۴

نقد

اول: چگونه بین «جمله نتیجه» و «نتیجه» خلط شکل می گیرد؟ دوم: «جمله پایان» اسم بامسمایی برای جمله پایانی بند نیست. سوم: خواننده در عبارت پیش گفته در آخرین جمله بند فرصت درک چه مطلبی را دارد؟

۱. علی اکبر سیف؛ روش های یادگیری و مطالعه؛ ص ۲۳.

۲. مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت های پژوهشی؛ ص ۱۹.

۳. همان، ص ۱۴۰.

۴. همان، ص ۱۴۰، پاورقی ش ۲.

عبارت ششم: «برابر رویکرد «تبعات موضوع محور»، «پژوهش‌های مسئله محور» مطرح شده است.^۱ در این عبارت اولاً «تبعات موضوع محور» در برابر «پژوهش‌های مسئله محور» نیست؛ چون تتبع به معنای جستجو است و نه پژوهش. ثانیاً رویکرد به معنای راهی برای نزدیک شدن به مسئله است؛^۲ از این رو اطلاق رویکرد به «تبعات موضوع محور» و «پژوهش‌های مسئله محور» صحیح نیست.

عبارت هفتم: «منابع باید به مسئله تحقیق مرتبط، و در زمینه دانش مسئله معتبر باشد؛ ... چنانچه نویسنده نظرش را با استدلال‌ها و استنادات آن، در منبع گزارش داده باشد این منبع نسبت به نظریات نویسنده منبع دست اول محسوب می‌شود. تلاش برای یافتن منابع از این دست، در قسمت منابع طرح تحقیق پیش‌بینی شده است و قاعدتاً تأیید نسبی استادان راهنما و ارزیابان را نیز دریافت کرده است. هدف از این مرحله یافتن منابع معتبری است که اطلاعاتی درباره مسئله تحقیق شما دارند یا احتمال فایده در آنها می‌رود. در این مرحله نباید غایب بزرگی از منابع مرتبط و معتبر درباره مسئله شما در فهرست منابع شناسایی شده باشد. مشورت با پیشکسوتان دانش مربوط به مسئله و مرور فهرست منابع تحقیقات مشابه برای شناسایی اولیه منابع معتبر و مرتبط بسیار کارگشاست. منابع استفاده شده در پژوهش متعدد است. بهتر است با کارایی انواع منابع بیشتر آشنا شوید و از آن در موقعیت خود بهره‌مند شوید. معاجم موضوعی، اصطلاح‌نامه‌ها، کتاب‌های پرارجاع در میان دانشوران هر تخصص، کتاب‌هایی که در صدد جمع‌آوری منضبط اقوال در موضوعات دانش بوده‌اند، رساله‌های تخصصی دانشوران بزرگ در هر مسئله از جمله انواع منابعی است که باید با آنها بیشتر آشنا باشید و شیوه استفاده بهتر از آنها را به کمک استادان محترم فراگیرید».^۳

عبارت هشتم: «حال سعی کنید با رجوع به منبعی که برای نوشتن این جمله موضوع در کتاب درسی خودتان گفته شد بندی را به شیوه مثال کوتاه بنویسید».^۴

معنای دو عبارت بالا دارای پیچیدگی معنایی است و به راحتی فهم‌شدنی نیست. از این نوع پیچیدگی‌های معنایی و فهم‌ناپذیری معنا افزون بر عبارت‌های کتاب درسنامه، در عناوین آن

۱. همان، ص ۵۸.

۲. احد فرامرز قراملکی؛ روش‌شناسی مطالعات دینی؛ ص ۲۲۷.

۳. مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۹۰-۹۱.

۴. همان، ص ۱۴۹.

نیز دیده می‌شود؛ برای نمونه عناوین «درست‌ساختی»^۱، «شکست عطف»، «شکست محتوایی»^۲، «بسط مثال‌آوری»، «بسط دلیل‌آوری»، «بسط پیامدگویی»، «کلید آزمون بسط پیامدگویی و تحلیل یک مثال»^۳ در عنوان اخیر عبارت «تحلیل یک مثال» زاید است؛ چون در ادامه مثالی آورده و تحلیل نشده است.

نمونه عبارت‌هایی که باید ویرایش فنی شوند

در استفاده از نشانه‌گذاری نباید افراط و تفریط کرد. استفاده درست از نشانه‌های سجاوندی سبب درست‌تر و آسان‌تر خوانده‌شدن جمله می‌شود. این سخن بدان معنا نیست که در هر جایی از جمله می‌توان آنها را به کار برد؛^۴ برای نمونه ویرگول برای یک مکث کوتاه در جمله است، اما در مکث کوتاهی که با فاصله میان کلمه‌ها قابل تشخیص است، نباید از ویرگول استفاده کرد.^۵ با توجه به نکته بیان‌شده، عبارت‌هایی از درسنامه نقل و نقد و بررسی می‌شود.

عبارت اول: «بنا بر این نظریه اطلاعات خام از محیط به وسیله گیرنده‌های حسی؛ مانند چشم، گوش و ... دریافت می‌شود». در این عبارت برای اینکه روان خوانده‌شدن، باید بعد از کلمه «نظریه» از «ویرگول» استفاده کرد؛ اما بعد از کلمه «حسی» نیازی به «نقطه‌ویرگول» نیست.

عبارت دوم: «در این الگو، روابط متقابل میان مطالعه، یادگیری، یادسپاری، یادآوری و فراموشی به روشنی نشان داده شده است».^۶ در این عبارت بعد از کلمه «الگو» به «ویرگول» نیاز نیست.

عبارت سوم: «این سبک پژوهش مطلوب نیست».^۷ این عبارت، نشانه‌گذاری نشده است. استفاده از ویرگول بعد از کلمه «این» یا بعد از کلمه «پژوهش» دو معنا را به دست می‌دهد.

۱. همان، ص ۷۳.

۲. همان، ص ۷۷-۷۸.

۳. همان، ص ۱۴۷، ۱۴۹ و ۱۵۰.

۴. علی صلح‌جو؛ نکته‌های ویرایش؛ ص ۲۳۴.

۵. جعفر مدرس صادقی؛ اندر آداب نوشتار؛ ص ۱۴۵.

۶. مهدی محقق‌فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۱۶.

۷. همان، ص ۵۸.

نمونه عبارت‌هایی که باید ویرایش ادبی شوند

عبارت اول: «برای این منظور لازم است به فعالیت‌های علمی به روز، آثار پژوهشی منتشر شده و فهرست موضوعات دارای اولویت مراکز پژوهشی در هر رشته سر بزنید». ^۱ تعبیر «سر بزنید»، محاوره‌ای است و در نگارش علمی نباید استفاده شود^۲ و به جای آن می‌توان از فعل «مراجعه کنید» استفاده کرد. در عبارت «فهرست موضوعات دارای اولویت مراکز پژوهشی» تابع اضافات وجود دارد؛ برای رفع تتابع می‌توان کلمه «اولویت‌دار» را به جای ترکیب «دارای اولویت» قرار داد.

عبارت دوم: «هرچند در ذهن فارسی‌نویسان تصویری کلی از «بند» وجود دارد، تعریف‌های متعددی برای آن بیان شده است». ^۳ این عبارت روان و خوشخوان نیست؛ از این رو قبل از کلمه «تعریف‌های»، باید کلمه «اما» اضافه شود. البته آن را می‌توان به شکل «تعریف‌های متعددی برای بند بیان شده است، هرچند در ذهن فارسی‌نویسان تصویری کلی از آن وجود دارد» تغییر داد.

عبارت سوم: «اگر سابقه تحصیلی خود را مرور کنید احتمالاً موضوع و درسی را خواهید یافت که در یادگیری آن موفق‌تر بوده‌ای و انگیزه و توان تحقیق درباره آن موضوع را بیشتر در خود احساس کرده‌ای». ^۴ در کتاب درسنامه یکی از عوامل انسجام متن، رعایت وحدت زاویه دید در متن دانسته شده است و نویسنده توصیه می‌کند در یک متن واحد، مگر به ضرورت، زاویه دید نباید تغییر کند؛ ^۵ اما نویسنده در عبارت پیش گفته این توصیه را رعایت نکرده است. ^۶ وی عبارت را ابتدا با زاویه دید دوم شخص جمع شروع می‌کند: «مرور کنید»؛ ولی در ادامه بدون دلیل زاویه دید را به دوم شخص مفرد تغییر می‌دهد: «موفق‌تر بوده‌ای».

۵۴۴

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۱. همان، ص ۵۹.

۲. برای نمونه‌های دیگر، رک: مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۶۵، کلمه «خرد کنید»؛ ص ۷۰، کلمه «ارزش این دردها را دارد»؛ ص ۹۱، کلمه «زبان ناگشوده»؛ ص ۹۹، کلمه «درآویختن» و «لکت ذهن نمی‌آورد».

۳. مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۱۳۷.

۴. همان، ص ۱۳.

۵. همان، ص ۱۵۵ - ۱۵۶.

۶. برای نمونه دیگر، رک: مهدی محقق فر؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۹۹، پاراگراف اول.

عبارت چهارم: «فراگیر محترم در منابع زیر جستجو کرده و مطالبی از منابع زیر در پرونده خود ثبت کرده است».^۱ در نگارش علمی از کلمات احترام‌آمیز نباید استفاده کرد؛ درحالی‌که در عبارت پیش‌گفته^۲ از کلمه «محترم» استفاده شده است.

عبارت پنجم: «در این درس به علت محدودیت آموزشی و دشواری نسبی این فرآیند برای نوآموزان پژوهش، از تبیین فرایند تبدیل مشکل به مسئله صرف نظر می‌کنیم و تنها به صورت‌بندی مسئله‌های مناسب برای پژوهش اکتفا کنیم».^۳ در این عبارت کلمه «فرآیند» در بار دوم به صورت «فرایند» نوشته شده است. ویرایش ادبی دیگری که در این عبارت باید انجام شود، در فعل «کنیم» در پایان عبارت بالاست که باید به «می‌کنیم» تغییر یابد؛ در این صورت فعل «می‌کنیم» اولی باید حذف شود.

۵-۲. شاخص روشی

درس پژوهش از دانش‌های مهارتی است؛ ازاین‌رو محتوای آن باید به شکل کارگاهی آموزش داده شود تا پژوهش‌آموز مبتدی در پژوهش مهارت کسب کند. اما درس‌ها در «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» کارگاهی ارائه نشده است، بلکه غیر کارگاهی و متمرکز بر مباحث نظری ارائه شده است. با وجود این، در متن درس‌ها از مثال، تمرین و نمونه‌های عملی و کاربردی برای فهم و آموزش مباحث و کسب مهارت، بسیار کم استفاده شده است. در پرسش پایان درس‌ها نیز فقط به پرسش‌ها در حیطه شناختی، آن هم در ساده‌ترین سطح آن یعنی یادسپاری و یادآوری بسنده شده و از پرسش‌ها در حیطه عاطفی به‌ویژه در حیطه روانی «حرکتی استفاده نشده است؛ برای نمونه، نویسنده هدف درس دهم را آشنایی با مهارت‌های نوشتن بند پشتیبان بیان کرده است»^۴؛ درحالی‌که قبل از این درس از چیسستی بند بحث نکرده است؛ ازاین‌رو این درس را با نقل تعاریف مختلف از بند آغاز می‌کند و سپس از ویژگی‌های بند و از عناصر بند سخن گفته است. اما در تعریف بند و فهم و آموزش ویژگی‌ها و عناصر آن از مثال، تمرین و نمونه‌های عملی و کاربردی استفاده نکرده است^۵ و از تعاریف مختلفی که از بند بیان می‌کند، جمع‌بندی و

۱. همان، ص ۱۰۲.

۲. برای نمونه‌های دیگر، ر.ک: همان، ص ۶۵، کلمه «ایشان»؛ ص ۹۱ و ۹۹، کلمه «محترم».

۳. همان، ص ۵۹.

۴. همان، ص ۱۳۷.

۵. اما در کتاب‌هایی که پاراگراف‌نویسی آموزش داده می‌شود، از مثال‌ها و متن‌های متنوعی استفاده شده است؛ برای نمونه، ر.ک: علی‌اصغر سلطانی؛ نگارش دانشگاهی: پاراگراف‌نویسی.

تعریف مشخصی ارائه نداده است. در پرسش پایان این درس نیز فقط به سه پرسش در حیطه شناختی با فعل‌های «کدام است؟»، «چیست؟» و «شرح دهید» بسنده کرده است. نویسنده در کتاب کار درسنامه که جداگانه چاپ شده است، دو کارورزی برای این درس در نظر گرفته است؛ در کارورزی اول از فراگیران می‌خواهد «در جمله‌های موضوع زیر، فکر مرکزی را پیدا کنید؛ یعنی از روی این جمله‌ها حدس بزنند نویسنده در بند مربوط از چه چیزی می‌خواهد پشتیبانی کند». در کارورزی دوم از فراگیران می‌خواهد برای پنج زمینه درسی (ادبیات، عقاید، اخلاق اسلامی، احکام و منطق) جملات موضوع مناسب بنویسند.^۱ فراگیران این دو کارورزی را در صورتی می‌توانند انجام دهند که در درسنامه به صورت عملی و در قالب مثال با بند، جمله موضوع، فکر مرکزی و جمله پشتیبان آشنا شده باشند و با انجام تمرین‌های عملی دریافتن آنها و نوشتن آنها مهارت کسب کرده باشند تا با تکیه بر مهارت کسب شده بتوانند کارورزی موجود در کتاب کار را انجام دهند.

نتیجه

درس پژوهش از جمله دروس مهارتی است؛ از این رو در آموزش آن باید به گونه‌ای عمل کرد که یادگیرندگان این درس در محتوای آن مهارت کسب کنند. برای محقق شدن این هدف کلی در تدریس این درس باید محتوای آن در قالب کتاب درسی و به شکل کارگاهی ارائه و تدریس شود. با این توضیح که در ارائه محتوای هر درسی از این کتاب، ابتدا مباحث نظری بیان می‌شود؛ سپس پژوهش‌آموز مباحث نظری را با نظارت استاد در قالب فعالیت‌هایی که در هر درس آورده می‌شود، عملیاتی می‌کند. افزون بر این، فراگیر باید فعالیتی را که در هر درس برای خارج از کلاس تعیین می‌شود، انجام دهد. پس از چند جلسه که پژوهش‌آموز با اصطلاحات درس پژوهش و شیوه یافتن مسئله پژوهش و نوشتن طرح پژوهشی به صورت نظری و عملی آشنا شد، باید موضوعی پژوهشی را انتخاب کند و آنچه را در کلاس می‌آموزد، با راهنمایی استاد روی آن موضوع پیاده و آن را نهایی کند؛ یعنی خروجی کلاس درس پژوهش باید ارائه یک مقاله پژوهشی از سوی پژوهش‌آموز باشد تا نشان دهد او در انجام پژوهش مهارت کسب کرده است.

۵۴۶

آینه پژوهش | ۲۱۲

سال ۳۶ | شماره ۲

خرداد و تیر ۱۴۰۴

۱. مهدی محقق فر؛ کتاب کار درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ ص ۵۷ - ۵۸.

اشکال اساسی کتاب «درسنامه مهارت‌های پژوهشی» افزون بر اشکال‌های محتوایی، ساختاری، شکلی و زبانی، اشکال روشی آن در ارائه محتواست؛ یعنی محتوای درس‌ها در این درسنامه به شکل نظری ارائه شده‌اند و فعالیتی برای عملیاتی کردن محتوای آنها در کلاس و خارج از کلاس پیش‌بینی نشده است. این شیوه ارائه سبب می‌شود پژوهش‌آموز در درس پژوهش، مهارتی کسب نکند و در نگارش مقاله علمی که خروجی این درس است، ناتوان بماند.

کتاب‌نامه

آرمند، محمد و حسن ملکی؛ مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی؛ تهران: سمت، ۱۴۰۰ ش.

حسن مرادی، نرگس؛ تحلیل محتوای کتاب درسی؛ تهران: آبیژ، ۱۳۹۶ ش.
رضی، احمد؛ «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»؛ سخن سمت، ش ۲۱، بهار ۱۳۸۸، ص ۲۱-۳۰.

سلطانی، علی اصغر؛ نگارش دانشگاهی: پاراگراف‌نویسی؛ تهران: لوگوس، ۱۴۰۱ ش.
سلطانی، علی اصغر؛ نگارش دانشگاهی: مقاله‌نویسی؛ تهران: لوگوس، ۱۳۹۶ ش.
سیف، علی اکبر؛ روان‌شناسی پرورشی نوین؛ تهران: دوران، ۱۴۰۳ ش.
سیف، علی اکبر؛ روش‌های یادگیری و مطالعه؛ تهران: دوران، ۱۴۰۱ ش.
صلح‌جو، علی؛ نکته‌های ویرایش؛ تهران: نشر مرکز، ۱۴۰۱ ش.
فتحی‌وآرگاه، کورش؛ اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی؛ تهران: علم استادان، ۱۴۰۲ ش.
فرامرز قراملکی، احد؛ روش‌شناسی مطالعات دینی؛ مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۵ ش.
محقق‌فر، مهدی؛ اصول و فنون نگارش علمی؛ قم: انتشارات مرکز حوزه‌های علمیه، ۱۴۰۲ ش.
محقق‌فر، مهدی؛ درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ قم: انتشارات مرکز حوزه‌های علمیه، ۱۴۰۳ ش.
محقق‌فر، مهدی؛ کتاب کار درسنامه مهارت‌های پژوهشی؛ قم: انتشارات مرکز حوزه‌های علمیه، ۱۴۰۳ ش.
مدرسی صادقی، جعفر؛ اندر آداب نوشتار؛ تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۰ ش.
مصوبات، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های برنامه جدید آموزشی سطح یک حوزه‌های علمیه، قم، ویرایش مرداد ۱۳۹۶.

ملکی، حسن؛ برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل) ویراست دوم؛ تهران: پیام اندیشه، ۱۳۹۵ ش.

۵۴۸

آینه پژوهش | ۲۱۲
سال ۳۶ | شماره ۲
خرداد و تیر ۱۴۰۴